

ТИЛ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ УЧУН МУҲИМ МАНБА

Ўзбекистонда сўнгги йилларда чет тилларни ўргатиш борасида туб ислохотлар амалга оширилди, ҳукуматнинг махсус қарор ва фармойишлари қабул қилинди. Бу эса мазкур соҳадаги туб бурилишларга сабаб бўлди, чет тилларини ўқитиш ва уларни илмий тадқиқ қилишда улкан ютуқларга эришилди. Азамат Акбаров, Илҳом Тўхтасиновларнинг “Чет тилини ўқитишдаги ёндашув ва усуллар: назариядан кўникмагача” ўқув-услубий қўлланмаси ҳам ушбу йўналишдаги янги изланишлардан бири бўлиб, у ўзининг бутун мазмун-моҳияти, тузилиши, концепцияси билан замонавий ўқув адабиётлари олдида қўйиладиган талабларга жавоб беради.

Қўлланма 3 бўлимдан иборат бўлиб, ушбу бўлимларда тил ўқитишдаги назария ва ёндашувлар, мақсад ва вазифалар, баҳолаш усуллари таҳлилий кўриб чиқилган, тил кўникмаларига ўргатишнинг тақрибий қисмлари батафсил изоҳланган. Муаллифлар бу фикрларни шунчаки келтирмасдан, балки уларнинг ҳар бирига ўз шахсий муносабатини билдираётиб, зарурий таҳлилларни амалга оширган.

Китобда материаллар хронологик тартибда, мантикий изчилликда берилган бўлиб, зарурий изоҳлар ва шарҳлар билан таъминланган. Бу эса, ўз навбатида, ўқув қўлланманинг қизиқарли ва тушунарли бўлишига сабаб бўлган.

Ишда функционал ёндашув тамойиллари жуда яхши ва содда усулда очиб берилган. Яъни бунда тушунчадан эмас, айнан функционал тушунчадан фойдаланиш зарурлиги таъкидланган. Зеро, тушунча концепция ёки ғоядир, у жуда муайянлашган ва умумийлашган бўлиши мумкин. Китобда тушунчанинг бирор функция бажаришини ўрганиш тил ўрганишда муҳим аҳамият касб этиши қизиқарли мисоллар орқали очиб берилган. Бу ёндашувнинг бир қанча ижобий жиҳатлари билан биргаликда камчиликлари ҳам таҳлил қилинган. Айниқса, бу ёндашувда грамматикага етарлича эътибор берилмаётганлик ҳолати ҳақли равишда танқид қилинган. Зеро, грамматикани бирор бир босқичда ўрганмасликнинг иложи йўқ.

Ўқув қўлланманинг II бўлими тил ўқитиш методлари таҳлилига бағишланган. Унда анъанавий методлар билан бир қаторда, янги йўналишлар ва уларда қўлланилаётган методлар ҳақида таҳлилий маълумотлар берилган. Уларнинг биринчиси албатта, Грамматик таржима методидир. Ушбу метод грамматик қоидалар, сўз бойлигини хотирада сақлаш, матнларни таржима қилиш ва ёзма машқлар бажаришдан иборат эди. Унга кўра, тил ўқиш, ёзиш ва таржимада қўлланиладиган сўз бойлиги ва грамматикадан иборат. Талабаларга тил қоидаларини, таржима машқларини ўргатишга мўлжалланган тушунтиришларга асосланган бу методнинг мақсади бир тилдан иккинчи тилга таржимани сифатли амалга ошириш бўлганлиги сабабли, оғзаки мулоқотга кам эътибор берилган. Яъни унда талабалар учун кундалик турмушда ишлатиладиган тил муҳити имкониятлари, хусусан, оғзаки нутқ муҳити мавжуд эмас. Аммо шунга қарамай, бу метод, китоб муаллифлари таъкидлаганидек, ҳозирги кунда таълим соҳасидаги тил ўргатишнинг стандарт услубларидан бўлиб қолмоқда.

Услубий қўлланмада коммуникатив тил ўқитиш методи XX асрнинг энг оммалашган методи сифатида талқин қилинади. Ҳақиқатан ҳам, коммуникатив тил ўқитиш методининг асосий мақсади ўрганувчилар назарда тутилаётган ҳолат (шароит)ларда коммуникатив эҳтиёжларни қондира билиши учун уларнинг коммуникатив қобилиятини оширишдан иборат. Бунда дарсдан кўзланган мақсадлар коммуникатив компетенциянинг барча компонент (грамматик, мулоқот, функционал, социолингвистик ва стратегик) ларига қаратилади. Китобда коммуникатив тил ўқитиш методининг 19 та принципи келтириладики, уларнинг ҳар бирини маъқуллаш ва тил ўргатиш жараёнида қўллаш мумкин.

Қўлланмада қизиқарли номга эга бўлган “Сукут методи” нинг тарихи, мақсад ва вазифалари, ўқув дастури, назарий фарозлар, ўқитувчи ва ўрганувчи роллари жуда яхши очиб берилган. Бу метод дарсда ўқувчига ўрганилаётган тилда иложи борича кўп сўзлаш

имкониятини бериш асосига қурилган. Мазкур методнинг китобда келтирилган асосий ғояларини ўзлаштириш тил ўқитиш жараёнида фойдали бўлиши шубҳасиз. Яъни ўрганиш ўқитишдан олдин келиши лозимлиги, ўрганиш тақлид ёки такрорлаб машқ қилиб ёдлашдан иборат эмаслиги, ўрганиш ақл нимани ўрганиши лозим бўлса, шунга тайёрланиши, ўқитувчи ўрганиш жараёнига аралашши ва ўрганиш жараёнининг асосий йўлидан чалғитишни тўхтатса, ўрганиш амалга ошади.

Ўқув қўлланма муаллифлари “Тил муҳитига киришиб кетиш дастури ва мазмунга асосланган ўқитиш методи”ни изоҳлар эканлар, бунда тил муҳитига киришни уч босқичда тасвирлайдилар: 1) тил муҳитига эрта кириб кетиш; 2) тил муҳитига кечиктирилган кириб кетиш; 3) тил муҳитига кеч кириб кетиш. Бунда бир нечта фаразларга алоҳида эътибор қаратиш лозим: “тил матн ва мулоқотга асосланган”, “тилни қўллаш интеграллашган (бирлашган) кўникмаларни тақазо этади”, “тил бирор мақсадда ишлатилади” ва б. Кўринадики, бу фаразларнинг ҳар бирини тил ўқитиш методикасида ўзига хос ўрни бор.

Ўқув қўлланманинг III бўлими катта амалий аҳамиятга эга. Зеро, ушбу бўлимда тил кўникмаларига ўргатишнинг таркибий қисмлари мантиқий изчилликда таҳлил қилинган. Унда оғзаки нутқ кўникмаларини ҳосил қилишда, шунингдек, тинглаб тушуниш билан боғлиқ бўлган жараёнлар, яъни тинглаб тушуниш тепадан пастга ёки пастдан тепага йўналган жараён сифатида, тинглаб тушунишнинг турлари, мулоҳаза қилиш учун баъзи омиллар, тинглаб тушунишда Мендельсоннинг фикрлари, тинглашни қийинлаштирадиган омиллар, дарсдаги фаолиятнинг кетма-кетлиги, тинглашдан олдинги фаолият кабилар шарҳланиб таҳлил қилинган.

Ўқув қўлланма юксак илмий савияда ёзилган, унда жаҳоннинг машҳур олимлари Эдвард Л.Торндайк, Б.Ф.Скиннер, Пиаже, Ганье, Рожерс, Хилл, Н.Хомский, Стивен Крашен, Ван Эк, Француа Пуин, Ҳарольд Палмер, У.Лябов, Стевик, Чарльз А.Курран кабиларнинг фикрларидан фойдаланилган. Фойдаланилган адабиётлар рўйхатида нашр қилинган энг зарурий адабиётлар келтирилган, уларнинг кўпчилиги 2012 йилдан кейин нашр қилинган. Қўлланманинг бу жиҳати ҳам, ўз навбатида, ўқув адабиётлари олдида қўйилган талабларга тўла жавоб беради.

Аммо ҳамма ишларда бўлганидек, ўқув қўлланмада ҳам айрим жузъий нуқсонлар борлиги кўзга ташланди. Бу, асосан, ўзбек тилига таржимани амалга ошириш ва ўзбек тилида сўз қўллаш билан боғлиқ жараёнларда содир бўлган камчиликлардир. Масалан, **маъноли материал, маънодор материал, маъносиз материал** (13-бет), «шунингдек, аллақачон ўрганилган **материалнинг маънодорлиги** мавжуд синфга киритувчилар мутаносиблигининг тўғридан-тўғри функциясидир” (15-бет), “тил усуллари ўрганувчиларни **маъноли мақсадларда** тилдан прагматик ва ҳаққоний фойдаланиш фаолиятига жалб қилиш учун ишлаб чиқилган” (72-бет), “...у тил ўқитишда эътиборни **маъноли мазмунга** қаратиш лозимлигини тавсия қилган” (101-бет), “**тирик тил** (80-бет) ва б. Ишончимиз комил, бу каби камчиликлар келажакда бартараф қилинади.

Хуллас, ўқув қўлланма муаллифлари хорижий тажриба асосида мавжуд катта ва жуда фойдали материалларни таҳлил қилиб, тизимлаштириб мутахассислар диққатига тақдим қилганлар. Бунда, албатта, муаллифларнинг кўп йиллик тажрибаси, билими катта роль ўйнаган.

Муҳамедова Саодат Худойбердиевна
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети, филология фанлари доктори, профессор